

Na slovech záleží

Předkládáme vám vodítka, jak citlivěji používat slova, pokud hovoříme o postižení. Nechceme, aby byli lidé vnímáni jen jako soubor nálepek, symptomů nebo medicínských diagnóz.

Věříme, že slova mohou měnit uvažování a ovlivňovat postavení lidí ve společnosti. Chtěli bychom textem přispět k tomu, aby používaný jazyk i způsob zobrazování posilovaly společenské postavení a přijetí lidí, kterým společnost dala nálepku *postižení*. Jsme přesvědčeni, že na slovech záleží.

Pro přípravu textu jsme čerpali inspiraci zejména v dokumentu americké organizace National Disability Rights Network¹. Inspirovali nás také samotní lidé s postižením, kteří se vyjadřují k tomu, jak vnímají svou situaci ve společnosti. Mezi jinými např. Judith Snow² a Stella Young³.

V celém textu jsme vypustili pojem *zdravotní* z běžně používaného sousloví *zdravotní postižení*. Propojení postižení se zdravotní problematikou totiž podle nás konzervuje medicínský přístup k problematice postižení. Ani Světová zdravotnická organizace již nehledí na postižení jako na zdravotní stav, ale spíše jako na podmínky k životu⁴. Při porovnání s jazykem používaným ve světě představujeme neslavnou výjimku.

Quip už před lety přestal používat pojem *mentální postižení* z důvodu jeho hanlivého zabarvení – viz známé *mentolky*, *mentálové* apod. Termín *postižení* zase podle nás vyvolává představu osobní tragédie, ránu osudu. Místo toho jsme pro potřeby komunikace s vnějším světem použili, inspirováni Velkou Británií, pojem *learning difficulties* neboli potíže v učení. Riziko záměny za výraz *poruchy učení* používaný v pedagogice považujeme za menší zlo. Pojem *potíže v učení* z našeho hlediska vyhovuje také proto, že vychází z obecného jazyka, jehož výhodou je větší stabilita. Jen těžko se jeho význam posune do hanlivého označení. Odmítnutí odborného žargonu a používání přirozeného jazyka je také jedním ze základních principů myšlení a plánování zaměřeného na člověka.

Za ideální stav považujeme situaci, kdy prostě vymizí potřeba některé skupiny lidí označovat a popisovat. To souvisí s tím, že např. lidé nyní označovaní jako postižení, nebudou na tomto základě oddělováni od ostatní společnosti. K tomuto posunu by mohla přispět i slova, která budeme při komunikaci používat.

¹ <http://www.ndrn.org/en/media/press-kit/265-reporting-and-writing-about-disabilities.html>

² <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=cm#inbox/1477e1672582a3d0>

³ http://www.ted.com/talks/stella_young_i_m_not_your_inspiration_thank_you_very_much

⁴ PhDr. Bohumila Baštecká, Ph.D., ZDRAVOTNÍ POSTIŽENÍ VS. ONEMOCNĚNÍ a PORUCHA, ZPŮSOBILOST K PRÁVNÍM ÚKONŮM a SOUDNĚ-ZNALECKÉ POSUZOVÁNÍ, Poděbrady 2013 (viz 10. revizi Mezinárodní klasifikace nemocí Světové zdravotnické organizace a podobně Diagnostický a statistický manuál Americké psychiatrické asociace, IV. vydání; obě klasifikace vstoupily v platnost v 1994)

Lidé na prvním místě

Pokud mluvíme o člověku, je jistě vhodné neuvádět nálepku nebo životní okolnost před jménem nebo titulem člověka. Dáváme přednost formulacím, jako jsou například:

- Martina, které byla před dvěma roky diagnostikována rakovina, má nyní stabilizovaný stav.
- David má potíže s pamětí v důsledku zranění při autonehodě.
- Eliška má fibromyalgii, která vyvolává svalové křeče, bolest, slabost a únavu.

V praxi je bohužel ještě stále zažité nejen vyjadřování typu *čtyřicetiletý, mentálně retardovaný David...*, ale dokonce bývají lidé označováni pouze svým postižením: *vozíčkář, ležák, kvadruplegik, schizofrenik, autista*, nebo odborným termínem: *opatrovanec, nesvéprávný*, případně zastaralým pojmem: *svěřenec, chovanec*.

Stručně řečeno, doporučené formulace staví člověka na první místo, tj. před jeho postižení. Například, jestliže má Monika zrakové postižení, uvedeme ji na prvním místě, i když se sdělení týká přímo jejího postižení: *Dcera Jiřího a Petry, Monika, je osmnáctiletá fotbalistka se zrakovým postižením*.

Popisování a zobrazování

Pokud chceme psát nebo hovořit o lidech označovaných jako postižení, měli bychom mít na paměti tyto zásady:

Nekladme důraz na postižení, pokud to není podstata příběhu. Jestliže je třeba doplnit informaci o postižení, formulujme ji stručně a věcně. Vyhněme se srdceryvným příběhům o nevyléčitelných chorobách, vrozených vadách a těžkých úrazech. Zaměřme se raději na otázky, které ovlivňují kvalitu života lidí, jako je přístupná doprava, bydlení, dostupná zdravotní péče, pracovní příležitosti, diskriminace, atd.

Nepředstavujeme lidi jako hrdiny nebo supermany jen proto, že žijí se svým postižením. Vyhněme se vyzdvihování schopností a dovedností lidí označovaných jako *postižení*, pokud jsou jen nad úrovní schopností úzké skupiny lidí označovaných jako postižení – např. *výborně čte*, když ostatní kolem neumí číst a on dokáže po slabikách přečíst krátká slova.

Vyhněme se používání infantilismů jako *papat, hajat, ručičky*, pokud mluvíme např. s dospělými lidmi s potížemi v učení.

Vyhněme se dramatickým výrazům, jako např. *stížený poruchou* nebo *trpí poruchou*, je *obětí nemoci* či *úrazu*, je *upoutaný na vozík*.

Vyhněme se skupinovým označením jako *slepí, postižení/hendikepovaní, mentálně retardovaní, duševně nemocní, nesvéprávní* apod.

Vyhněme se publikování fotografií nebo videí zachycujících lidi označované jako postižení v nedůstojných situacích. Pokusme se vždy najít obrázky, kde jsou především lidé na fotografování připraveni, dělají nějakou smysluplnou činnost a jsou součástí širší komunity.

Nezaměňujme nemoc a postižení.

O nemoci v souvislosti s postižením lze hovořit pouze u chronických onemocnění, jako je artritida, Parkinsonova choroba, roztroušená skleróza, revmatismus, apod. Pokud hovoříme o postižení, které je již jen důsledkem předchozího onemocnění, nehovoříme o člověku jako o *nemocném*. Například člověk, který prodělal dětskou mozkovou obrnu, může mít poruchu hybnosti. Rovněž člověk, který má postižení v důsledku rozštěpu páteře, není *nemocný*. O lidech označovaných jako *postižení* by se nikdy nemělo hovořit jako o *pacientech* nebo *případech*, pokud to není ve vztahu k jejich léčbě.

Postoje

Možná ještě více než jazyk může vztahy s lidmi označovanými jako postižení ovlivnit náš postoj.

Soucit a eufemismy. Lidé často litují člověka označovaného jako *postižený*, což může vést k blahosklonnému postoji. O dospělých lidech s potížemi v učení se někdy mluví jako o *dětech*. Lidé označovaní jako *postižení* obvykle nechťejí soucit ani *charitu*, ale rovné příležitosti.

Podceňování. Lidé označovaní jako *postižení* bývají předem vyloučeni z provedení nějakého úkolu na základě předpokladu, že jej nemohou zvládnout, aniž by však dostali příležitost předvést svoje schopnosti. Ve skutečnosti lidé s kvadruplegií mohou řídit auto a mít děti. Lidé se zrakovým postižením vám mohou říci, kolik je hodin, navštívit muzeum, nebo pomoci vybrat kabelku. Lidé se sluchovým postižením mohou mít rádi hudbu. Lidé s potížemi v učení mohou být velmi kreativní a mít skvělou pracovní morálku.

Efekt šíření postižení. Lidé někdy usuzují, že postižení člověka má negativní vliv na jeho další smysly, schopnosti, vlastnosti. Např. lidé se snaží mluvit hlasitěji na lidi se zrakovým postižením nebo neočekávají, že lidé používající vozík jsou schopni mluvit sami za sebe. Nejlepší obranou proti těmto předsudkům je soustředit se na schopnosti člověka spíše než na jeho postižení.

Stereotypy. Dalším nešvarem je pozitivní nebo negativní zevšeobecnování na základě postižení. Např. lidé často věří, že všichni lidé se zrakovým postižením jsou hudebně nadaní, nebo že mají lépe vyvinutý sluch nebo čich. Že lidé používající vozík jsou poddajní, zranitelní, odevzdaní anebo závodí na paralympiádách. Že všichni lidé s potížemi v učení jsou milí a bezelstní.

Člověk jako subjekt, ne objekt. Je důležité posilovat prostřednictvím slov skutečnost, že lidé s postižením chtějí a musí mít možnost řídit své životy a podporu, která je jim poskytována. Vhodnější je výraz

poskytování podpory při jídle spíše než krmení, protože tento výraz posiluje nežádoucí představu, že lidé s postižením jsou předmětem péče.

Otázka moci. Chceme posilovat člověka, nikoli svoji moc nad ním.

Vyčleňování ze společnosti. Musíme se vyhýbat výrazům a obrátům, které ubírají lidem s postižením potenciál být pro společnost přínosem, nebo vytvářejí představu, že jsou jiní, a proto je přijatelné je od většinové společnosti oddělit. Nepoukazujeme na odlišnost.

Pocit ukřivdění nebo závisti lidí bez postižení. Lidé někdy věří, že lidem označovaným jako *postižení* jsou poskytovány nespravedlivé výhody, např. že jsou na ně kladeny menší pracovní požadavky. Zaměstnavatelé přitom nemají mít různé nároky na stejnou práci, ale různé mohou být podmínky k dosažení stejných výsledků např. využití kompenzačních pomůcek, zajištění přístupnosti prostředí apod. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (dále jen *Úmluva*)⁵ a naše vnitrostátní právní předpisy neposkytují lidem označovaným jako *postižení* privilegia, ale mají jim zajistit rovné příležitosti.

Někdy je slyšet dokonce vyjádření jako: *Také bych se chtěl mít tak jak oni. Nemusejí pracovat, jsou finančně zabezpečeni, stát se o ně postará a kdo se postará o mě, až nebudu moci.*

Neochota uznat postižení. Mnoho druhů postižení není vidět na první pohled, jako např. potíže v učení, autismus, duševní onemocnění, epilepsie, rakovina, artróza, srdeční onemocnění. Lidé jsou nakloněni věřit, že tato postižení nevyžadují *přiměřené úpravy*⁶ prostředí. Přičemž zdravotní postižení je v Úmluvě formulováno jako *pojem, který se vyvíjí a který je výsledkem vzájemného působení mezi osobami s postižením a bariérami v postojích a v prostředí, které brání jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti, na rovnoprávném základě s ostatními*. Lidé s postižením mají nárok na přiměřené úpravy prostředí na základě Úmluvy, evropských i vnitrostátních právních předpisů.

Jazyk je způsob, jakým uvádíme do života naše hodnoty⁷

Zamyslíme-li se nad jazykem, který používáme, můžeme vidět, jak odráží naše postoje a hodnoty. Uvědomme si, zda nám skutečně pomáhá směřovat k našemu cíli, k našim ideálům. Mluvíme tak, jak přemýšlíme. Jednáme tak, jak přemýšlíme a mluvíme.

Pokud bereme vážně koncept sociálního začlenění a respektování základních lidských práv lidí s postižením, měl by náš jazyk posilovat občanství lidí s postižením, jejich přínos pro společnost a patření do společnosti. Naším cílem je povzbudit společnost k tomu, aby vnímala lidi s postižením jako partnery a přínosné spoluobčany.

⁵ Úmluva byla publikovaná v ČR pod č. 10/2010 ve Sbírce mezinárodních smluv a je součástí našeho právního řádu

⁶ Viz čl. 2 Úmluvy: „přiměřená úprava“ znamená nezbytné a odpovídající změny a úpravy, které nepředstavují nepřiměřené nebo nadměrné zatížení, a které jsou prováděny, pokud to konkrétní případ vyžaduje, s cílem zaručit osobám se zdravotním postižením uplatnění nebo užívání všech lidských práv a základních svobod na rovnoprávném základě s ostatními

⁷ Mary Lou Bourne v Michael Smull: The importance of language – Part 1. SDA 2012.

Quip | Karlínské nám. 12, 186 00 Praha 8

Tel.: +420 221 890 434 | info@kvalitavpraxi.cz | www.kvalitavpraxi.cz

Praha, 2015

